

Pielikums

Verbu *domāt*, *spēlēt*, *dot* un *skriet* nozīmju salīdzinājums “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (LLVV) un Tēzaurā

Domāt

| Vārda <i>domāt</i> nozīmes LLVV | Vārda <i>domāt</i> nozīmes Tēzaurā |
|--|---|
| <p>1. intrans. Izziņas darbībā censties noskaidrot objektīvās īstenības parādības, to būtību, veidot spriedumus, secinājumus par tām. // trans. Izziņas darbībā pievērsties (kādam jautājumam) un censties rast atbildi (uz to), mēģināt izlemt (to). // intrans. // trans. Izziņas darbībā rast (piemēram, atziņu).</p> <p>2. intrans. Atmiņā, iztēlē veidot tēlus, ainas; atcerēties, iztēloties.</p> <p>3. trans. Likties, šķīst; būt pārliecinātam (par ko). // Būt uzskatam, vērtējumam, spriedumam (par kādu, par ko). // intrans. // Radīt hipotēzi, pieņēmumu (par ko).</p> <p>4. intrans. Rūpēties, gādāt (par kādu, par ko).</p> <p>5. trans. Būt nolūkam, nodomam, gribēt, arī paredzēt, gatavoties (ko darīt). // intrans.</p> | <p>1. parasti intransitīvs Izziņas darbībā censties noskaidrot objektīvās īstenības parādības, to būtību, veidot spriedumus, secinājumus par tām. // Iztēlē, atmiņā veidot tēlus, ainas; iztēloties, atcerēties.</p> <p>2. parasti intransitīvs Uzskatīt, būt vērtējumam, spriedumam; būt pārliecinātam (par ko). // Likties, šķīst.</p> <p>3. intransitīvs Rūpēties, gādāt (par vēlamu rezultātu). // Rūpēties, gādāt (par kādu).</p> <p>4. intransitīvs Būt nolūkam, nodomam, gribēt, arī paredzēt, gatavoties (ko darīt).</p> <p>5. Formā: ciešamās kārtas pagātnes divdabis (-ts, -ta) Paredzēt kādam nolūkam.</p> <p>6. Saprast, precizēt, uztvert runas priekšmetu.</p> |

Spēlēt

| Vārda <i>spēlēt</i> nozīmes LLVV | Vārda <i>spēlēt</i> nozīmes Tēzaurā |
|---|---|
| <p>1. Piedalīties (kā) spēlē (1); nodarboties ar (kā) spēli (1). // intrans.</p> <p>2. Piedalīties (kā) spēlē (2); nodarboties ar (kā) spēli (2).</p> <p>3. Atskaņot ar mūzikas instrumentu vai instrumentiem (skaņdarbu, tā sastāvdaļu). // intrans. // Atskaņot (ar mūzikas instrumentu) skaņdarbu, tā sastāvdaļu; būt tādām, kas prot spēlēt (mūzikas instrumentu). // intrans. Tiekot darbinātam, radīt skaņas (par mūzikas instrumentu). // Būt tādām, kas atskaņo (mūziku) – parasti par radiouztvērēju, skaņu ierakstu atskaņotāju. // intrans. // intrans. Tikt atskaņotam (par mūziku).</p> <p>4. Atveidot, tēlot (drāmas daiļdarbu, tā daļu); īstenot skatītāju priekšā (iestudētu izrādi). <i>Spēlēt teātri</i> — piedalīties teātra izrādēs, tēlojot lomas. <i>Spēlēt kumēdiņus</i> novēc. — tēlot teātra izrādē. // Atveidot izrādē, iestudējumā (lomu, tēlu, tā īpašības, emocionālo stāvokli u. tml.). // intrans. // pārņ. Izlikties (par ko); izturēties tā, ka izpaužas (kāda, parasti neesoša, īpašība).</p> | <p>1. Veikt noteiktu darbību kopumu (spēli), kam ir sacensības pazīmes un ar ko cenšas sasniegt vēlamu rezultātu, izmantojot prasmes, iemaņas, arī apstākļu nejaušu sakritību; gūt prieku, izklaidēties. // Veikt darbību kopumu (spēli) ar mērķi sagādāt prieku, izklaidēšanos, kam parasti raksturīga iztēlē radīta situācija un darbības objekti, kādu norišu, cilvēku, dzīvnieku u. tml. atdarināšana; rotaļāties.</p> <p>2. Atveidot, tēlot (lomu drāmas daiļdarbā vai filmā); īstenot skatītāju priekšā (iestudētu izrādi). // pārņestā nozīmē Izlikties (par ko); izturēties tā, ka izpaužas (kāda, parasti neesoša, īpašība).</p> <p>3. Atskaņot skaņdarbu ar mūzikas instrumentu, instrumentiem vai iekārtu. // Atskaņot mūziku ar mūzikas instrumentu; prast atskaņot mūziku ar mūzikas instrumentu. <i>Meitene spēlē vijoli.</i> // Tiekot darbinātam, radīt skaņas (par mūzikas instrumentu). <i>Vijole spēlē skumju mūziku.</i> // Būt tādām, kas atskaņo mūziku (par iekārtu). <i>Radio spēlē rokmūziku.</i> // intransitīvs Tikt atskaņotam (par mūziku). <i>Virtuvē skaļi spēlēja mūziku.</i></p> |

Dot

| Vārda <i>dot</i> nozīmes LLVV | Vārda <i>dot</i> nozīmes Tēzaurā |
|--|--|
| <p>dot dodu, dod, dod, pag. devu.</p> <p>1. trans. Sniegt (ar roku), lai kāds paņemtu, saņemtu. // Celt ar dakšām (sienu, labību, piemēram, uz vezuma), lai kāds saņemtu. // sar. Pārdot (parasti retāk dabūjamās preces).</p> <p>2. trans. Piešķirt tiesības, atļaut lietot vai iegūt īpašumā (parasti kādas materiālas vērtības). // Atbrīvot (vietu), ļaujot izmantot (citam). // sar. Izprecināt. // sar. Piešķirt tiesības nodarbināt (kādu cilvēku).</p> <p>3. trans. Piešķirt, sagādāt, nodrošināt (piemēram, kādus apstākļus, stāvokli); būt par pamatu, nosacījumu (piemēram, kādam stāvoklim, darbībai). // pārn. Veltīt, dāvināt; ziedot, upurēt. // parasti divd. formā: dots. Būt iedzimtam (par īpašību, spēju). // novēc. Ļaut (ko darīt).</p> <p>4. trans. Izteikt mutvārdiem vai rakstveidā. // Ievietot (piemēram, kādā tekstā). // parasti divd. formā: dots. Būt zināmam (piemēram, par kādu lielumu).</p> <p>5. trans. Izraisīt, radīt (psihisku vai fizisku stāvokli). // Izraisīt, radīt (kādu rezultātu), būt par cēloni (kam). // Nosacīt, piešķirt (piemēram, īpašību).</p> <p>6. trans. Ražot, radīt (materiālas vērtības). // Radīt (garīgas vērtības).</p> <p>7. trans.; sar. Maksāt (cik par ko).</p> <p>8. trans.; sar. Noteikt (gadus pēc izskata).</p> <p>9. intrans.; sar. Sist. // trans.</p> <p>10. intrans.; sar. Šaut.</p> | <p>1.transitīvs Sniegt (priekšmetu ar roku vai instrumentu), lai kāds paņemtu, saņemtu. // sarunvaloda Pārdot (parasti retāk dabūjamās preces). // sarunvaloda Maksāt (cik par ko). // pārnestā nozīmē Veltīt, dāvināt; ziedot, upurēt.</p> <p>2.transitīvs Atļaut lietot vai iegūt īpašumā (parasti kādas materiālas vērtības). // sarunvaloda Izprecināt. // sarunvaloda, novecojis Piešķirt tiesības nodarbināt (kādu cilvēku). // Piešķirt nosaukumu, nosaukt.</p> <p>3.transitīvs Ražot, radīt (materiālas vai garīgas vērtības).</p> <p>4.transitīvs Piešķirt, sagādāt, nodrošināt, izraisīt (piemēram, kādus apstākļus, stāvokli); būt par pamatu, nosacījumu (piemēram, kādam stāvoklim, darbībai). // darbības vārds; parasti formā: divdabis, lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis (-ts, -ta) Būt iedzimtam (par īpašību, spēju). // intransitīvs Ļaut (ko darīt).</p> <p>5.transitīvs Sniegt informāciju mutvārdos vai rakstveidā, parādīt (piem., ar žestu). // Ievietot (piemēram, kādā tekstā). // darbības vārds; parasti formā: divdabis, lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis (-ts, -ta) Būt zināmam (piemēram, par kādu lielumu). // nogādāt signālu, datus, informāciju no vienas iekārtas uz otru.</p> <p>6.sarunvaloda, transitīvs Noteikt (gadus pēc izskata).</p> <p>7.sarunvaloda, intransitīvs Sist.</p> <p>8.nevēlams; formā: divdabis, lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis (-ts, -ta) Šis, pašreizējais.</p> |

Skriet¹

Verbs *skriet* pieder pie fiziskas darbības verbu grupas, pamatnozīmē tas ir vienvalents, tāpat intransitīvs. Var prognozēt, ka vienvalentu verbu nozīmju klasifikācijā vissvarīgākā ir sintaktiskā subjekta vispārinātā semantika un ar to saistītā darbības norise, tāpat semantiskie elementi, kas nozīmi veido.

| Vārda <i>skriet</i> nozīmes LLVV | Vārda <i>skriet</i> nozīmes Tēzaurā |
|--|---|
| <p>1. Virzīties, ar kājām pārmaiņus samērā spēcīgi, elastīgi atsperoties no zemes, tā ka brīžam kājas neskar zemi (par cilvēku). // Par dzīvniekiem. // trans. Šādā veidā virzoties, veikt (kādu attālumu). // pārn. Lidot (parasti par putniem, kukaiņiem).</p> <p>2. Steigā ātri iet, arī braukt; arī steigties.</p> <p>3. parasti 3. pers. Ātri braukt (par transportlīdzekļiem). // Tikt ātri pārvietotam (par priekšmetiem); ātri pārvietoties. // Veikli kustēties (par ķermeņa daļām); ģīrbēt.</p> <p>4. parasti 3. pers. Ātri pārvietoties (par parādībām dabā, piemēram, par vēju, mākoņiem). // Strauji plūst (piemēram, par ūdeni, viļņiem); strauji tecēt (piemēram, par upi, strautu). // Ātri virzīties ar vēju, gaisa strāvu. // Pārvietoties (par izšautu šāviņu, lodī).</p> <p>5. parasti 3. pers. Izplatīties (kur, līdz kurienei) – par skaņām. // Par gaismu. // Ātri izplatīties (par uguni, liesmām). // Ātri pārvietoties no viena objekta uz citu (par skatienu).</p> <p>6. parasti 3. pers. Strauji risināties, arī mainīties (piemēram, par domām, atmiņām). // Strauji, arī mainīgi norisēt (par psihiskiem stāvokļiem). // Ātri izplatīties (piemēram, par ziņām); ātri kļūt zināmam.</p> <p>7. parasti 3. pers. Strauji ritēt subjektīvā uztverē (par laiku, laikposmu).</p> <p>8. parasti 3. pers. Būt tādām, pa ko var, parasti ātri, braukt (par ceļiem). // Šķietami ātri pārvietoties (par priekšmetiem, kam virzās garām, pretī).</p> | <p>1. Virzīties, ar kājām pārmaiņus samērā spēcīgi, elastīgi atsperoties no zemes, tā ka brīžam kājas neskar zemi (par dzīvām būtnēm). // transitīvs Šādā veidā virzoties, veikt (kādu attālumu).</p> <p>2. Steigā ātri iet, arī braukt; arī steigties (par cilvēku).</p> <p>3. parasti formā: trešā persona; Ātri pārvietoties (par priekšmetiem, putniem un parādībām dabā). // Ātri braukt (par transportlīdzekļiem). // Strauji plūst (piemēram, par ūdeni, viļņiem); strauji tecēt (piemēram, par upi, strautu). // Lidot (parasti par putniem, kukaiņiem). // Ātri pārvietoties no viena objekta uz citu (par skatienu).</p> <p>4. parasti formā: trešā persona; reti Ātri izplatīties (kur, līdz kurienei) (piemēram, par fizikālām parādībām). // Ātri izplatīties (piemēram, par ziņām); ātri kļūt zināmam.</p> <p>5. parasti formā: trešā persona; Strauji ritēt, risināties subjektīvā uztverē (par laiku, laikposmu, domām, atmiņām, psihiskiem stāvokļiem).</p> <p>6. parasti formā: trešā persona; Virzīties, atrasties (par ceļiem).</p> <p>7. parasti formā: trešā persona; Šķietami ātri pārvietoties attiecībā pret novērotāju.</p> |

¹ Tā kā verba *skriet* nozīmes raksta pamattekstā apjoma ierobežojumu dēļ nav analizētas, šeit dots ne tikai nozīmju salīdzinājums, bet arī analīze. Piemēru numerācija ir rakstā iekļauto piemēru turpinājums.

1. nozīme raksturo noteiktu dzīvu būtņu kustību. Visbiežāk pamatnozīmes apkaimē ir vietas (48), laika vai veida (49) apstākļi, kas ir būtiski skriešanas darbības raksturošanai:

(48) *Milda **skrēja** pa ganu ceļu.* (LVK2018)

(49) *Vildoga **skrien** tik ātri, ka nepaspēj sasilt, – viņš saka.* (LVK2018)

Subjekts var būt ne tikai cilvēks, bet jebkura dzīva būtne, kas šādā veidā pārvietojas, un pretstats *cilvēks / dzīvnieks* nav uzskatāms par pietiekamu pamatu atsevišķas nozīmes vai nianse noskīršanai:

(50) *Anitai neko nevar teikt, viņa ieķērusies auklā un šņākdama valda Lāci, kas atkal raujas **skriet**.* (LVK2018)

Pamatnozīmes nianse atšķiras ar saistāmību – tā ir transitīva, tātad tai raksturīga saistāmība ar objektu, kas nosauc distanci jeb skrējiena veidu, kas atpazīstams pēc garuma. Šeit atkal saskaramies ar diatēzi, jo viens no argumentiem, kam ir vietas, resp., attāluma, semantiskā loma, kā īpaši nozīmīgs tiek paaugstināts rangā un realizēts kā sintaktiskais objekts:

(51) *Sportista mērķis esot olimpiskās spēles Rio, kur gribot **skriet** maratonu.* (LVK2018)

2. nozīme atšķiras ar to, ka priekšplānā izvirzījies ātruma sēma, kas pamatnozīmei nepiemīt, savukārt semantiskais elements ‘elastīgi atsperties no zemes’ ir zudis, jo ir runa par steidzīgu pārvietošanos ejot vai braucot:

(52) *Rīgas ierēdņi un klerki **skrēja** savās darīšanās, bet pie aizslēgtajām Doma durvīm akla meitenīte spēlēja vijoli.* (LVK2018)

Ne semantiskā, ne sintaktiskā apkaime pirmās un otrās nozīmes noskīršanā nav informatīva, tāpēc iespējama arī robežošanās, un pat konteksts ne vienmēr palīdz noteikt, vai tekstā ir runa par ātru iešanu vai patiešām skriešanu:

(53) *Nu abi bērni ir paaugušies, un laiks kopā ar troņmantniekiem līdzinās kārtīgai nodarbei fitnesa zālē, viens bērns rāpo uz vienu pusi, otrs **skrien** uz otru, un viņai jābūt abās vietās gandrīz vienlaicīgi.* (LVK2018)

3. nozīme no pamatnozīmes atšķiras ar ātruma sēmu un subjekta semantiku – tie ir priekšmeti (transporta līdzekļi), dažas dzīvas būtnes (putni) un dažas dabas parādības (ūdens upēs vai jūrā, mākoņi, vējš), kas strauji pārvietojas pa zemi vai pa gaisu:

(54) *Ātri **skrienošie** mākoņi pārklāja liedagu ar kustīgām ēnām [..]* (LVK2018)

Nozīmes nianse atsevišķi izdalītas dažas subjektu semantiskās grupas tāpēc, ka katrai niansei ir savi sinonīmi, kas redzami skaidrojumos ‘braukt’ (55), ‘plūst’ (56), ‘lidot’ (57):

(55) *No sākuma gan Billei bija brīnums, ka egles dejo – vilcienam garām **skrienot**, katra egle it kā apgriezās uz riņķi.* (LVK2018)

(56) *Pa lāstekām uz leju **skrien** ūdens pilītes, brīžiem uzmirgodamas saulē tā, ka vai acīs iedzeļ.* (LVK2018)

Specifiski ir tas, ka trešās nianse subjekts ir dzīva būtne – putns (nevis priekšmets vai dabas parādība), tomēr tas pārvietojas pa gaisu, neizmantojot kājas, tāpēc labāk iederas kā nianse pie trešās nozīmes, nevis pamatnozīmes:

(57) *Lielu vētru laikā jūras putni **skrien** gābties iekšzemē kliegdami.* (LVK2018)

Ceturtās nianse subjekts ir skatiens, kas arī var strauji pārvietoties:

(58) *.. viņas skatiens kā mazs takšelis **skrien** pakaļ Mārtiņam [..]* (LVK2018)

4. nozīmei raksturīga gan ātruma sēma, gan specifiska subjektu semantiskā grupa – visbiežāk tās ir fizikālas parādības, kā uguns, gaisma, skaņa, tātad tādas, kas spēj izplatīties, nevis pārvietoties. Tā kā šādus piemērus neizdevās atrast nevienā no “Latviešu valodas leksiskā tīkla” izveidē izmantotajiem korpusiem, nozīme mūsdienu valodā jāatzīst par reti sastopamu:

(58) *Kāda ir barokālā uguņošana? Kā senos laikos, kad kambarsulainis aizdedzināja vienu degauklu, ap kuru uguns **skrien** uz priekšu, aizdedzinot vienu detaļu pēc otras.* (www.jelgava.lv)

Nozīmes nianse, tāpat kā iepriekšējai nozīmei, atšķiras pēc subjekta semantikas – ziņas tikai nosacīti uzskatāmas par fizikālu parādību, tomēr izplatīšanās veids ir līdzīgs, jo tas nav diskrēts objekts, kas spētu pārvietoties.

5. nozīme raksturo vēl vienu subjektu grupu – parādības, kas saistītas ar cilvēka subjektīvo uztveri, kā laiks un domas:

(59) *Laiks **skrēja** nemanot.* (LVK2018)

(60) *Domas **skrēja** ātri kā garāmbraucošie satiksmes līdzekļi.* (LVK2018)

6. nozīmes subjekti ir ceļš, šoseja, taciņa u.c., kas ir kaut kur vērsti vai stiepjās (*ceļš skrien lejā no kalna*), savukārt **7. nozīme** ir metonīmiski motivēta, un sintaktiskā subjekta funkcijā ir reālijas, kas šķietami virzās pretī tādēļ, ka pārvietojas novērotājs:

(61) *Slapjš un pielijis aiz loga **skrien** tūrelis, noskretis kā ubagi pie tirgus atkritumu tvertnēm.* (LVK2018)

Kā redzams pēc piemēru analīzes, verba *skriet* nozīmju nošķiršanā vissvarīgākā ir sintaktiskā subjekta semantiskā grupa, kā arī semantiskie elementi, kas veido verba nozīmi, bet kā papildmetode tiek izmantota iespēja aizstāt ar sinonīmu.